

*Топорецька З. М.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджено сучасні погляди на систему конституційних засад кримінального судочинства та запропоновано систему, яка б повно відображала сучасний кримінальний процес. Визначено види конституційних засад судочинства, які складають цю систему, а також надано визначення конституційних засад кримінального судочинства як окремої системи.

Ключові слова: конституційні засади, судочинство, кримінальне судочинство, кримінальний процес, принципи.

В статті досліджені сучасні погляди на систему конституційних засад кримінального судочинства та запропоновано систему, яка б повно відображала сучасний кримінальний процес. Визначено види конституційних засад судочинства, які складають цю систему, а також надано визначення конституційних засад кримінального судочинства як окремої системи.

Ключевые слова: конституционные zásady, судопроизводство, уголовное судопроизводство, уголовный процесс, принципы.

Конституційні засади судочинства є вкрай важливими для організації судової системи в цілому та відправлення правосуддя в державі зокрема, оскільки вони забезпечують однакове розуміння і застосування законів та спонукають суддю під час здійснення судочинства дотримуватися вимог закону.

Конституційні засади судочинства важливі для кожного виду судочинства. Проте, для кримінального судочинства вони набувають особливої актуальності, оскільки саме в кримінальному процесі відбувається обмеження більшості га-

рантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина. При цьому, в кримінальному судочинстві конституційні засади визначають форму судочинства, тобто такий хід судового процесу, при якому максимально ефективно забезпечуються права сторони захисту і сторони обвинувачення, право особи на судовий захист, і результатом якого є відправлення правосуддя – винесення законного і обґрунтованого рішення суду.

Дослідженню питання системи та видів засад судочинства у науковій юридичній літературі приділено дуже багато уваги такими науковцями як: В. Б. Авер'янов,

В. О. Гринюк, І. С. Гриценко, О. П. Кучинська, В. В. Крижанівський, В. Т. Маляренко, В. В. Молдован, М. А. Погорельський, В. Ф. Погорілко, А. О. Селіванов, О. М. Толочко, І. Б. Факас, Ю. С. Шемчушенко та багатьма іншими.

Проте, незважаючи на таку велику увагу науковців до цієї проблеми, у літературі досі немає єдності щодо розуміння поняття «системи конституційних засад судочинства». До сьогодні між науковцями точаться дискусії не лише щодо окреслення значення категорій «система» та «засади» («принципи»), а й щодо визначення сфери, у якій, відповідно, така система засад (принципів) має діяти та застосовуватись.

Зокрема, у літературі одночасно виділяють конституційні засади (принципи) правосуддя (І. Шицький, Д. Притика), принципи (засади) судочинства (В. Городовенко, В. Маляренко,), принципи (засади) конституційного судочинства (А. Георгіца, А. Портнов, А. О. Селіванов), принципи (засади) побудови судової системи (І. Назаров), конституційні засади (принципи) власне судової влади (В. Анішина, В. Смодинський, С. В. Нечипорук) тощо.

Метою цієї статті є визначення сучасної системи конституційних засад кримінального судочинства класифікація засад судочинства, які складають цю систему.

У науковій літературі усталеною є думка, що засади судочинства не існують відособлено окремо, а складають певну систему. На основі дослідження значної кількості наукової літератури та узагальнення наявних визначень поняття «засада», вважаємо, що найбільш вдалим було б таке визначення: конституційні засади судочинства є системою закріплених в Конституції України основних, фундаментальних, керівних положень, ідей, які виражають сутність та зміст діяльності суду при здійсненні судочинства результатом якого є винесення законного і обґрунтованого рішення суду – відправлення правосуддя.

Досліджуючи систему конституційних засад, слід перш за все визначитися з тим, що розуміють під поняттям «си-

стема». В енциклопедичному словнику наведено таке визначення поняття «система»: «Система (від грец. – ціле, складене з частин; з'єднання) – безліч елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, утворюють певну цілісність, єдність» [1, с. 35].

У різних галузевих науках використовуються різні визначення поняття «система». Наприклад, «система» – це множина взаємопов'язаних елементів, що взаємодіє з середовищем як єдине ціле і відокремлена від нього [2, с. 19]. Система – це скінченна множина функціональних елементів і відношень між ними, виділена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу [3, с. 25]. Система – це відображення у свідомості суб'єкта (дослідника, спостерігача) властивостей об'єктів та їх відношень у вирішенні завдання дослідження, пізнання [4, с. 57].

Узагальнюючи наведені визначення, можемо виділити певні ознаки системи, зокрема: 1) цілісність – система є цілісною сукупністю елементів, які взаємодіють між собою; 2) зв'язок – між елементами системи завжди є певний зв'язок; 3) організація – для появи системи потрібно впорядкувати зв'язки між її елементами, тобто створити певну організаційну структуру системи; 4) інтегративність – наявність у системі інтегративних властивостей, тобто тих, які притаманні системі в цілому, а не окремим елементам.

Отже, судочинство – це власне судовий процес, це процесуальна діяльність суду як державного органу по відправленню правосуддя. Конституційні засади судочинства є тими фундаментальними, основними ідеями, які виражають сутність та зміст діяльності суду при здійсненні судочинства, метою якого є відправлення правосуддя. Вони відмінні від засад судоустрою, якими визначаються побудова та організація судової системи в державі.

Різними авторами виділяються різні системи засад. Аналізуючи останні дослідження цього питання, можемо сказати, що єдності науковців щодо розумін-

ня системи та підстав для класифікації елементів цієї системи немає. Окремим авторами змішуються принципи судоустрою та судочинства, або ж взагалі необґрунтовано не приділяється увага певним принципам.

Наприклад, І. Б. Факас пропонується багаторівнева класифікація конституційно-правових принципів (засад) організації і діяльності судів загальної юрисдикції, а саме поділ на дві підсистеми: принципи організації судів загальної юрисдикції (до них належать принципи територіальності та спеціалізації судів як основні засади побудови системи судів загальної юрисдикції) та принципи діяльності судів загальної юрисдикції. Ці принципи в свою чергу нею поділяються на: 1) конституційні матеріальні; 2) конституційні процесуальні [5, с. 6].

При цьому автор вважає, що матеріальні принципи діяльності судів загальної юрисдикції є основними положеннями, які закріплені в Конституції України та в матеріальних нормах права, що розкривають суть здійснення правосуддя названими судами. До них належать: здійснення правосуддя виключно судами; право на судовий захист; принцип верховенства права; законність; незалежність суддів та підкорення їх лише закону; незмінюваність суддів; суддівське самоврядування, забезпечення доведеності вини; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором. Процесуальні ж принципи, на її думку, похідні від конституційних матеріальних принципів і слугують ефективній реалізації останніх. До конституційних процесуальних принципів автор відносить такі: державна мова судочинства; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; забезпечення обвинуваченому права на захист; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду,

крім випадків, встановлених законом; колегіальний та одноособовий розгляд справ; диспозитивність; обов'язковість рішень суду; принцип права на свободу та особисту недоторканість, недоторканість житла [5, с. 6].

Водночас, важко погодитися з такою класифікацією, оскільки автором фактично змішуються принципи організації судової системи (судоустрою) та принципи власне судочинства. Незрозуміло, чому до першої підсистеми віднесено лише принципи територіальності та спеціалізації суддів, хоча побудова судової системи ґрунтується і на інших принципах. Також автором не аргументовано чітких критеріїв віднесення певних принципів до конституційних матеріальних чи конституційних процесуальних.

С. В. Нечипорук натомість визначає систему принципів організації та функціонування судової влади в Україні, яка структурно складається з чотирьох груп принципів (засад): принципи, що визначають конституційні засади судової влади; принципи судоустрою (організації) судової влади; принципи судочинства; принципи, що встановлюють процесуальні гарантії прав людини при судочинстві [6, с. 6]. Незрозуміло лише співвідношення першої та другої групи принципів, на наш погляд, вони можуть поєднуватися або навіть частково чи повністю збігатися.

На наш погляд, більш вдалим було б при визначенні засад (принципів) судової влади виділяти засади (принципи) судоустрою та засади (принципи) судочинства.

Отже, як ми зазначали раніше принципи судочинства не існують відокремлено один від одного, а тісно пов'язані між собою, з огляду на що виникає особливе правове утворення – система принципів.

При цьому, такій системі принципів судочинства притаманні всі названі нами вище властивості (ознаки) системи: цілісність, зв'язок, організація, інтегративність.

Так, слід підтримати тезу про те, що в разі об'єднання принципів (засад) в систему виникає якісно нове утворення, в якому його складові елементи, пере-

буваючи в постійній взаємодії, створюють взаємозумовлену цілісну основу для нормального регулювання всіх процесуальних правовідносин [7, с. 92].

Водночас, кожен із принципів володіє власним змістом, що відрізняє його від інших. З огляду на це видається обґрунтованою позиція науковців, які пишуть про те, що визнання взаємозв'язку принципів не означає зведення змісту одного принципу до змісту іншого [8, с. 307].

Організація принципів судочинства означає, що вони об'єднуються в системі не хаотично, а за певним порядком, тобто принципи між собою мають певні зв'язки. Водночас, з цього приводу існують різні точки зору, зокрема, в юридичній літературі висловлюють погляди про те, що система кримінально-процесуальних принципів не володіє властивістю збереження цілісності, стабільністю, оскільки в разі порушення однієї засади відбувається порушення всієї системи [9, с.112]. З таким твердженням погодитися важко, оскільки окрема засада чи вся система засад (як їх зовнішня упорядкованість) не може бути порушена. Насправді фактично існує ситуація, коли відбувається порушення правових норм, в яких закріплені певні принципи, проте це не призводить до порушення всієї системи принципів судочинства, яка є усталеним явищем.

Інтегративність системи принципів судочинства означає, що система розглядається як цілісне явище і має властивості притаманні їй в цілому, а не окремому принципу (засаді). Зокрема система конституційних принципів (засад) судочинства в цілому є однією з гарантій дотримання вимог правосуддя при здійсненні судочинства. Так, неможливим є звершення правосуддя за умов дотримання одного принципу (засади) судочинства, але ігнорування іншого. При цьому, система принципів судочинства має дуже важливе значення, оскільки як зазначає М. А. Погорецький, вона, наприклад, визначає структуру кримінального процесу, механізм процесуальної діяльності,

її зміст, процесуальну форму, гарантії законності тощо [10, с. 245].

Слід також погодитися з Т.Н. Добровольською, яка говорить про об'єднання об'єктів у систему при дотриманні таких умов: зв'язаність спільністю цілей, відсутність внутрішніх суперечностей як в середині окремих елементів, так і між ними. При цьому, на думку автора, зміст якогось одного елемента не може зводитися до змісту іншого чи поглинатися ним [11, с. 33].

Щодо структури системи принципів засад кримінального процесу в цілому і судочинства, зокрема, у науці також немає єдності.

Окремі автори (наприклад, В.Н. Баландін, А.В. Федулов, Г.І. Чангулі, М.А. Чельцов) пропонують класифікувати принципи за їх значимістю на головні і другорядні. Проте вважаємо більш правильною позицію з цього приводу М. Я. Якуба, який зазначає, що сама постановка такого питання є неправильною [12, с. 33]. Принципи дійсно не можуть бути рівнозначними, оскільки кожен з них має свою сферу застосування, яка може відрізнитися чи збігатися.

Проте на сьогодні найбільш усталеною позицією щодо системи принципів (засад) є виражена ще в 90-х роках минулого століття думка професора М.М. Михеєнка про їх поділ на конституційні та інші. Таку ж позицію займають В.Т. Нор та В.В. Шибіко, а також І.В. Басиста, В.І. Галаган та Ж.В. Удовенко.

Існують і інші точки зору. Наприклад, М. А. Погорецький вважає, що структура системи принципів кримінального процесу повинна являти собою трирівневе утворення і включати: загальноправові, міжгалузеві та спеціальногалузеві (власне кримінальні процесуальні) принципи [10, с. 245]. Ми поділяємо цю точку зору.

Вважаємо, що до загально правових принципів відносяться принципи, які актуальні для всього права в державі (у тому числі і для кримінального процесу). Так, суди при здійсненні судочинства, можуть керуватися нормами Конституції, як нормами прямої дії, для обґрунтування своїх

висновків (незалежно від галузі права). До таких принципів, на нашу думку, можна було б віднести такі конституційні положення: верховенства права, законність, правосуддя виключно судом, презумпція невинуватості, заборона двічі притягувати до відповідальності за одне і те ж правопорушення, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 1 ст. 8), міжнародні договори є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9); ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1 ст. 19); права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ч. 2 ст. 21) та інші. Крім того, практично всі перелічені у Розділі II Конституції України права, свободи людини і громадянина фактично є конституційною основою для застосування судами, зокрема і в кримінальному судочинстві як норм прямої дії при вирішенні питань, що стосуються прав і законних інтересів особистості [13, с. 116].

До міжгалузевих конституційних принципів судочинства можемо віднести такі:

- 1) державна мова судочинства (ст. 10);
- 2) доступність правосуддя (ст. 55);
- 3) здійснення правосуддя виключно судами (ст. 124);
- 4) участь народу у здійсненні судочинства (ч. 4 ст. 124, ч. 1 ст. 127);
- 5) незалежність і недоторканність суддів (ст. 126);
- 6) незалежність суддів і підкорення їх лише закону (ч. 1 ст. 129);
- 7) одноособовий і колегіальний розгляд справ (ч. 2 ст. 129);
- 8) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (п. 2 ч. 3 ст. 129);
- 9) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 3 ст. 129);
- 10) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (п. 7 ч. 3 ст. 129);

11) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (п. 8 ч. 3 ст. 129);

12) обов'язковість рішень суду (п. 9 ч. 3 ст. 129).

Галузеві конституційні принципи характерні для конкретного виду судочинства, зокрема для кримінального це:

1) забезпечення доведеності вини (п. 3 ч. 3 ст. 129);

2) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором (п. 5 ч. 3 ст. 129);

3) забезпечення обвинуваченому права на захист (п. 6 ч. 3 ст. 129).

Враховуючи викладене вище, приходимо до висновку, що в літературі часто ототожнюють конституційні засади судочинства та конституційні засади судочинства. Проте їх слід розрізняти. Так, судочинство – це власне судовий процес, це процесуальна діяльність суду як державного органу по відправленню правосуддя. Конституційні засади судочинства є системою тих фундаментальних, основних ідей, які виражають сутність та зміст діяльності суду при здійсненні судочинства, метою якого є відправлення правосуддя. Судочинство ж являє собою організацію судової системи в країні, тобто визначає основоположні засади організації та діяльності, завдання, внутрішню будову та компетенцію судів, а також безпосередньо систему судів держави та систему органів, створених для обслуговування цієї системи.

Принципи судочинства не існують відокремлено один від одного, а тісно пов'язані між собою в певну систему. При цьому, такій системі принципів судочинства притаманні такі ознаки системи: цілісність, зв'язок, організація, інтегративність. Різними авторами пропонується різна класифікація принципів судочинства. Нами підтримується позиція про трирівневу структуру системи конституційних принципів судочинства і поділ принципів на загально правові, міжгалузеві та галузеві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Садовський В. Н. Основами общей теории систем / В. Н. Садовський. – М.: Наука, 1974. – 280 с.
2. Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ: учеб. пособие для вузов / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – М.: Высш. шк., 1989. – 367 с.
3. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск. 1973. – 431 с.
4. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М.: Экономика, 1975. – 193 с.
5. Факас І. Б. Конституційно-правові принципи організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні: автореф. дис. к.ю.н.: спец. 12.00.02 / І. Б. Факас. – К., 2009. – 18 с.
6. Нечипорук С. В. Конституційні засади організації та функціонування судової влади в Україні (питання теорії і практики): автореф... дис. к.ю.н.: спец. 12.00.02 / С. В. Нечипорук. – К., 2011. – 19 с.
7. Уголовно-процессуальное право РФ / Под ред. П. А. Лупинской. – М.: Юрист, 1997. – 591 с.
8. Навроцька В. Поняття принципу (засади) кримінального процесу / В. Навроцька // Вісник Львів. Ун-ту. Серія юрид. – 2009. – Вип. 48. – С. 304–311.
9. Винер Е. А. Уголовно-процессуальные принципы: вопросы системы и пределов действия / Е. А. Винер // Юридическая наука и проблемы формирования демократического правового государства Украина. – Киев: ИСИО, 1993. – С. 111–117.
10. Погорельський М. А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях / М. А. Погорельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – № 23. – С. 241–250.
11. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса / Т. Н. Добровольская. – М.: Юрид. лит., 1971. – 199 с. 12. Якуб М. Л. О принципах советского уголовного процесса / М. Л. Якуб // Социалистическая законность. – 1951. – № 8. – С. 29–40.
12. Бринцев В. Д. Конституційні засади і міжнародні стандарти кримінального судочинства та їх розвиток у новому КПК України / В. Д. Бринцев // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 116–120.

Toporetska Z. The system of constitutional principles in new criminal proceedings in Ukraine.

This article explores the author vision of the constitutional principles of criminal justice. Author believes that the constitutional principles of justice is a system of fundamental, basic ideas that express the nature and content of the court in the exercise of justice, whose goal is justice. Author proposes a three-tier system consisting of general legal, interbranch and specific principles of criminal proceedings.

The general legal principles include principles that are relevant to all rights in the state (including for criminal proceedings). The courts can use norms of the Constitution as directly applicable, to justify its conclusions. These principles include the following constitutional provisions: the supreme of law, legality, justice only by the court, the presumption of innocence, the prohibition of double attract liable for the same offense, protection of rights and freedoms is the main obligation of the state (ch. 2, Art. 3); The Constitution of Ukraine has the highest legal force (Part. 1, Art. 8), international treaties are part of domestic law Ukraine (Part. 1, Art. 9); no one can be forced to do something that is not required by law (ch. 1, Art. 19); human rights and freedoms are inalienable and inviolable (ch. 2, Art. 21) and others. In addition, almost all of Chapter II of the Constitution of Ukraine the rights, freedoms of man and citizen actually is a constitutional basis for the use of the courts, including in criminal proceedings as directly applicable.

By interbranch constitutional principles of justice may include the following: the official language of justice (art. 10); access to justice (Art. 55); the litigation only by the courts (art. 124); the participation of the people in the exercise of justice (p. 4 of Art. 124, p. 1, Art. 127); the independence and immunity of judges (art. 126); the independence of judges and conquer them only to the law (ch. 1, Art. 129); individual and collective litigation (ch. 2, Art. 129); equality of all before the law court and the court (para. 2 ch. 3, Art. 129); competition and freedom to provide evidence to the court and to prove in court their credibility (p. 4 ch. 3, Art. 129); the openness of a trial and its complete recording by technical means (p. 7, ch. 3, Art. 129); the provision of appeal and cassation court decision, except in cases established by law (para. 8, ch. 3, Art. 129); the binding court decisions (p. 9 h. 3, Art. 129).

Specific criminal proceeding principles are: providing proof of guilt (para. 3 ch. 3, Art. 129); the state accusation in court by the prosecutor (p. 5 ch. 3, Art. 129); to ensure the accused the right to defense (p. 6 h. 3, Art. 129).

Keywords: constitutional principles, justice, criminal justice, criminal procedure, principles.

Стаття надійшла до редакції журналу 11.12.2015 р.